

OSMANLI'DA AVARE KADINLAR
19. YÜZYIL AİLE KRİZİ VE KADIN YOKSULLUĞU

GÜLHAN BALSOY

GÜLHAN BALSÖY

İstanbul Bilgi Üniversitesi Tarih bölümünde öğretim üyesidir. Doktorasını Binghamton Üniversitesi Tarih bölümünde yaptı. Geç Osmanlı kadın ve toplumsal cinsiyet tarihi ve emek tarihi üzerine olan araştırmalarının yanı sıra 19. yüzyıl başı İstanbul’unda ölümün sosyal tarihi, kamu sağlığı ve hastalıklar üzerinde çalışıyor. Feminist tarih metodolojisi üzerine iki yazarlı bir kitap hazırlığı içinde. Başlıca eserleri: *The Politics of Reproduction in Ottoman Society, 1838–1900*, (2013) [*Kabraman Doktor İhtiyar Acuzeye Karşı: Geç Osmanlı Doğum Politikaları*, (2024)], “Infanticide in Nineteenth Century Ottoman Society,” *Middle Eastern Studies*, 50/6 (2014): 976-991, “Osmanlı Emek Tarihinin Toplumsal Cinsiyet Açısından Okunması: Erken Yirminci Yüzyılda Cibali Tütün Fabrikası”, *Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Emek Tarihi*, Touraj Atabaki ve Gavin Brockett, (ed.) (2012).

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR	11
GİRİŞ	15
<i>Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Görünürlüğünün Çelişkileri</i>	18
<i>Sorular ve Kaynaklar</i>	26
<i>Kitabın Planı</i>	36
I	
HASEKİ NİSA HASTANESİ VE 19. YÜZYIL İSTANBULU'NUN YOKSUL, KİMSESİZ, EVSİZ KADINLARI	40
<i>Hürrem Sultandan 19. Yüzyıl Başına Haseki Nisa Hastanesi</i>	44
<i>Kadımlara Yönelik Sosyal Yardım</i>	51
<i>Haseki Hastanesinde Yoksulluk Deneyimleri</i>	57
2	
KIRMIZI KIŞLA VE İSTANBUL'DAKİ KADIN MUHACİRLER	71
<i>Osmanlı İskân Politikasının Cinsiyeti</i>	81
<i>Osmanlı Başkentinde Göç ve Kriz</i>	85
<i>Kırmızı Kışla ve Muhacir Kadımlar</i>	89
3	
YENİ DOĞMUŞ BEBEKLERİNİ ÖLDÜREN ANNELER	99
<i>Kapitalizm ve Bebeklerini Öldüren Kadımlar</i>	103
<i>Adli Tıp ve Ceza Hukuku Kesişiminde Bebek Katli</i>	105
<i>Evlilik Dışı İlişkiler ve Bebek Katli</i>	111

	4	
TERK EDİLMİŞ EŞLER, KAYIP KOCALAR VE AİLE KRİZİ	124	
<i>Yüzyılın Aileci Söylem ve Pratikleri</i> .19	126	
<i>Aile Krizi</i>	136	
<i>Göçmen İşçiler</i>	137	
<i>Kayıp ve Kaçak Kocalar</i>	142	
	5	
EDEBİYATTA ERKEKSİZ KADIN TEMSİLLERİ: KURTLAR, KUZULAR VE MÜCADELECİ RUHLAR	156	
<i>Popüler Polisiye Edebiyat, Kadın Suçlular, Dişi Kurtlar</i>	158	
<i>Milli Cinâyât Koleksiyonu: Suç ve Cinsellik</i>	161	
<i>Mücadelecî Ruhlar: Refet ve Rezin</i>	168	
		SON SÖZ 180
		KAYNAKÇA 184
		DİZİN 197

GİRİŞ

Bu kitaba düşündüğüm ilk başlıklardan biri “Osmanlı Flanözü”ydü. Bu isim tahmin edilebileceği gibi ilhamını Lauren Elkin’in *Flanöz: Şehirde Yürüyen Kadınlar* kitabından alıyor. *Flanöz*, Fransızca *flâneure* kelimesinin Elkin tarafından dişileştirilmiş ve yeniden anlamlandırılmış hâli. *Flanör*, 19. yüzyılın ilk yarısında, Paris’in geniş bulvarlarında, ıslıl ıslıl pasajlarında, yeni açılmış çok katlı mağazalarında, arka sokaklarında, batakhanelerde, suç ve fuhuşun merkezlerinde amaçsızca ve gönlünün çektiğince dolaşan kişilere daha doğrusu erkeklere verilen isimdi. *Flanör*ün paraya ihtiyacı olmadığı gibi serbest zamanı da boldu. Herhangi bir sorumluluğunun olmaması suçluluk duymadan aylaklığının tadını çıkarabilmesi anlamına geliyordu. Elkin, kitabına bu aylak *flanör*den bahsederek başlasa da kitap boyunca bize *flanöz*ün *flanör*den esaslı şekilde farklı olduğunu gösterir. Bir erkeğin sadece aylaklık için ortalıkta dolaşmasında yadırganacak pek bir şey yokken, kadınların sokakta olması pek de kolay değildir. Yine de Elkin’in de anlattığı gibi, tarih boyunca nerede bir sokak varsa orada en az bir kadın da vardır. Kadınlar *flanör*den farklı nedenlerle olsa da sokaktadır ve hep sokakta olmuştur.

Elkin bize Paris ve Londra gibi dünya metropollerinin sokaklarındaki kadınları anlatır. Peki, bu kentlerden aşağı bir yanı olmayan, başka bir dünya metropolü olan İstanbul’da da sokaklarda kadınlar var mıydı? İşte elinizdeki kitap bir anlamda bu soruya yanıt vermeye çalışıyor. Sayıları bazen az, bazen daha çok olsa da; sokakta bulunmaları kimi zaman kınanıp, kimi zaman hoş görülse de; geceleri sokakta bulunma-

ları gündüzleri sokakta bulunmalarından daha zorlu ve daha tehlikeli olabilse de elbette İstanbul sokaklarında da her zaman kadınlar vardı. Kadınlar kitap boyunca ele alacağım ve çoğu hiç de romantik olmayan pek çok sebeple sokaklardaydılar. Bu sokakların bazıları kadınlar için daha güvenliydi bazıları ise tehlikeli, üstelik bazı kadınlar bu tehlikeli sokaklarda tekinsiz hatta yasa dışı sayılan işlerle meşgullerdi. Bu kitapta kadınların İstanbul ve bazen başka şehir ve kasabalardaki ev dışında, sokaklarda, kamusal alanlarda mevcudiyet ve görünür olma biçimlerini ele alacağım.

Fakat baştan söylemeliyim ki bu kitapta ele alacağım kadınlar Elkin'in anlattığı kadınlardan oldukça farklı. Bu kitap her ne kadar iki *flanöz* misali ne amaçla ve nereye doğru olduğunu bilmediğimiz bir şekilde Galata köprüsünde yürüyen Rezin ve arkadaşı Şadıman'la bitecek olsa da kitap boyunca anlatacağım kadınlar çoğu zaman mecburiyetten, gidecek bir yerleri, başlarını sokacak evleri, sığınacak kimseleri olmadığı için sokaklarda olan kadınlar. Yani burada aylıklığın tadına varabilme şansları olan orta sınıf kadınlardan değil, şehrin yoksul, kimsesiz ve muhtaç kadınlarından bahsedeceğim. Dolayısıyla tüm cazibesine rağmen kitabın başlığına koymak üzere *flanöz* kavramını bir kenara bıraktım ve yerine "avare" kelimesini seçtim.

"Avare", güncel TDK sözlüğünde "serseri, işe yaramaz, işsiz güçsüz, aylak" olarak tanımlansa da Ferit Devellioğlu'nun Osmanlıca Türkçe Lügatinde bu kelimenin anlamları arasında "dağınık" ve "perişan" da var. Kelimeleri ve kavramları 19. yüzyıldaki anlamlarıyla karşılamak açısından çok önemli bir kaynak olan Redhouse Lexicon'u avareliği İngilizcede *vagrancy* ve *wandering* kelimelerinin yanı sıra *desolation* ve *wretchedness* kavramlarıyla tanımlıyor. *Vagrancy* ve *wandering* daha fazla başıboşluk ve aylıklıkla ilişkiliyken *desolation* ve *wretchedness* harabelik, perişanlık, kimsesizlik, terk edilmişlik, yalnızlık, sefillik, sefalet, biçarelik anlamlarına geliyor. Bu kavramlar da benim bu kitapta hikâyelerinin peşi-

ne düşüğüm, üzerlerine düşündüğüm, görünür kılmaya çalıştığım kadınların durumlarıyla neredeyse birebir örtüşüyor. Yani “avare kadınlar” derken aylak, başıboşça gezinen, boş zamanın tadını çıkaran kadınlardan değil sefil, perişan, biçare kadınlardan bahsediyorum. Üstelik Farsça kökenli bir kelime olan avare aynı zamanda kayıp, evinden uzak düşmüş, evsiz barksız, yurtsuz anlamlarına da geliyor. Burada hikâyelerine kısaca göz atacağım kadınlar da tam da bu şekilde evlerinden uzak, yersiz yurtsuzlar.

Sadece bu kitapta değil, akademik serüvenimin tamamında kadınların hikâyelerinin peşine düşmek, kadınları görünür kılmak, tarihi feminist bir perspektiften yeniden düşünmek ve yorumlamak en büyük amaçlarımdan biri oldu. Bu kitapta da kadınların deneyimlerine arşiv kaynaklarının elverdiği ölçüde göz atmaya çalışacağım. Hikâyelerinden bahsedeceğim kadınların çoğu, yaşadıkları dönemde şehrin diğer sakinlerinin büyük ölçüde görmezden geldiği kadınlar. Ama yine de bu kadınları içinde buldukları zor şartların aciz birer kurbanı olarak görmenin doğru olmadığını düşünüyorum. Bu kadınların arzuhâl yazmak gibi ufak edimlerle olsun, daha istisnai olmakla birlikte bazen işledikleri tüyler ürpertici suçlarla olsun tarihe bir çentik attıkları söylenebilir. Dolayısıyla bu kadınları başlarına gelen zorluklarla değil, bu zorlukları karşılama biçimleriyle ele almaya çalıştım.

Metin boyunca göz atma, görünür kılma, gösterme gibi kelimeleri sıkça kullandım. Bu tercihim, kadınların tarihini yazmaya, kadın belleğini kurmaya ve tarihi feminist perspektiften yeniden yorumlamaya verdiğim önemden kaynaklanıyor. Umarım görünürlikle ilişkili metaforlar sizi yormaz, bu konulardaki hassasiyetlerimi paylaşmama yardımcı olur.¹ Bu kitapta kadınları özellikle alt sınıf, kimsesiz, yoksul, ava-

¹ Osmanlı kadın ve toplumsal cinsiyet tarihçiliğini değerlendirdiğim ve görünürlük kavramının tarihyazımındaki yerine değindiğim makale için bkz. Gülhan Balsoy, “Osmanlı Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Tarihçiliği Üzerine”, *Toplum ve Bilim*, 132, (2015): 222-231.

re kadınları görünür hâle getirmeyi amaçlasam da görünür-
lük kavramının oldukça çetrefil bir kavram olduğunun da
farkındayım. Kadınların sokaklardaki varlığı, kimin sokak-
ta bulunup kimin bulunamadığı, sokakta bulunmanın sınıf,
etnisite, yaş gibi mikro ve makro eşitsizlikler tarafından na-
sıl belirlendiği gibi sorular kitap boyunca döneceğim konular
arasında. Görünür olup olmamanın cilveleri de aynı şekilde
kitap boyunca değişik şekilde karşınıza çıkacak. Dolayısıyla
19. yüzyıl İstanbul sokaklarında var olan yalnız, muhtaç,
kimsesiz kadınlar konusuna gelmeden önce kadınlar sokak-
larda nasıl ve ne şekilde vardı sorusu üzerine düşünmenin zi-
hin açıcı olacağını umuyorum.

Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Görünürlüğünün Çelişkileri

Osmanlı toplumunda kadınların toplumsal konumları üzeri-
ne bildiklerimiz feminist tarihçilerin çalışmaları sayesinde son
yıllarda oldukça artmış durumda. Fakat Osmanlı kadınları-
nın eve kapalı olduğu, ev dışında hemen hiç varlıklarının ol-
madığı inancı yaygınlığını sürdürüyor. Bu genel geçer görüşe
göre “Osmanlı kadınları” hayatlarını neredeyse hiç gün ışığı-
na çıkamadan kafes arkasında tüketiyorlardı. Politik eşit-
liğin var olmadığı patriyarkal bir toplumsal yapıda kadınla-
rın toplumsal statüleri elbette düşüktü ve ekonomik rolleri
de oldukça sınırlıydı. Fakat içinde buldukları hiyerarşik
toplumsal yapı kadınların tarihsel anlamda herhangi bir rol
oynamadıkları anlamına gelmiyor.

Fakat tartışmayı derinleştirmeden önce tarımsal üretimin
temel ekonomik aktivite olduğu, nüfusun çok önemli kısmı-
nın şehirlerde değil, köy ve kasabalarda yaşadığı bir toplum-
sal formasyonda, kadınların görünürlüğünün kent ve kır bağ-
lamlarında büyük farklılıklar gösterdiğini hatırlatmalıyım.
Farklı bölgelerde hâkim olan tarımsal ürünün ekilmesi, ha-